

Bijlage 8 Erratum Natuur effectbeoordeling

Erratum op: rapport Effectbeoordeling aanleg kade Rotra (Grontmij, 2008)

Aanvullende effectbeoordeling in het kader van de Natuurbeschermingswet
vanwege voorkomen van ijsvogel en kwartelkoning in 2008 in
de Fraterwaard

Definitief

Rotra Forwarding B.V.
Postbus 45
6980 AA DOESBURG

Grontmij Nederland bv
Zwolle, 19 februari 2009

Verantwoording

Titel : Erratum op: rapport Effectbeoordeling aanleg kade Rotra (Grontmij, 2008)

Subtitel : Aanvullende effectbeoordeling in het kader van de Natuurbeschermingswet vanwege voorkomen van ijsvogel en kwartelkoning in 2008 in de Fraterwaard

Projectnummer : 266542

Referentienummer : 99045395

Datum : 19 februari 2009

Auteur(s) : H.G.A. Reimerink

E-mail adres : herman.reimerink@grontmij.nl

Gecontroleerd door : ir. D.D.L. Goedhart

Paraaf gecontroleerd :

Goedgekeurd door : ir. P.A.J. Bergmans

Paraaf goedgekeurd :

Contact : Noordzeelaan 50
8017 JW Zwolle
Postbus 1364
8001 BJ Zwolle
T +31 38 499 16 00
F +31 38 422 76 97
oost@grontmij.nl
www.grontmij.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	4
1.1	Aanleiding	4
1.2	Ontwerp besluit Natura2000 voor Uiterwaarden IJssel	4
1.3	Overleg met provincie	4
1.4	Waarnemingen in 2008 gedaan.....	4
2	Aanvullende effectbeoordeling vanwege waarnemingen van ijsvogel en kwartelkoning	6
2.1	Inleiding.....	6
2.2	De doelsoorten ijsvogel en kwartelkoning	6
2.3	Effectbeoordeling	7
2.4	Conclusie	8
3	Erratum	9
3.1	Aanvullingen en tekstwijzigingen	9
4	Bijlagen	11

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Begin 2008 is door Grontmij een effectbeoordeling uitgevoerd om effecten van de aanleg van een loswal bij Rotra Forwarding BV te bepalen. Er zijn enkele ontwikkelingen die verduidelijking en vervangen van enkele passages in het reeds opgeleverde effectenrapport nodig maken. De conclusies uit de rapportage van begin 2008 wijzigen daardoor overigens niet. Die aanleidingen zijn:

1. het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit heeft van 11 september tot en met 22 oktober het ontwerpbesluit voor de derde tranche Natura 2000-gebieden ter visie heeft gelegd. Er is nu een ontwerpbesluit voor het Natura gebied 'Uiterwaarden de IJssel';
2. er is overleg met de provincie geweest over geschikte maatregelen om effecten te verzachten en te vereffenen door natuurinrichting in de Fraterwaard te ontwikkelen via een samenwerking tussen het landgoed Twickel en Rotra BV,
3. waarnemingen die gedaan zijn door Grontmij tijdens twee veldbezoeken, gegevens van de vogelwerkgroep Doesburg (Erik Lam), genoemd in een overleg (3/11/08) met Rotra en Grontmij, en gegevens geleverd door Sovon, Vogelonderzoek Nederland.

Deze drie punten zijn hieronder kort toegelicht.

1.2 Ontwerp besluit Natura2000 voor Uiterwaarden IJssel

Het ontwerpbesluit geeft dezelfde habitattypen aan dan in de aanmeldingsdocumenten. Toelichting en motivering zijn uitgebreider. Ten opzichte van de oorspronkelijke aanwijzing van maart 2000 zijn vijf soorten uit bijlage I van de Vogelrichtlijn niet meer opgenomen: kleine zilvereiger (A026), lepelaar (A034), visarend (A094), slechtvalk (A103) en reuzenster (A190). De ijsvogel en kwartelkoning zijn wel gehandhaafd als doelsoort; het zijn twee soorten die op grond van artikel 4, eerste lid, van Richtlijn 79/409/EEG voor dit gebied zijn aangewezen als beschermde soorten voor dit Natura2000 gebied.

Het ontwerpbesluit (LNV, september 2008) vermeldt het volgende: "de in de aanhef bedoelde speciale beschermingszone geldt als te zijn aangewezen voor de volgende vogelsoorten, welke worden beschermd op grond van artikel 4, eerste lid, van Richtlijn 79/409/EEG:

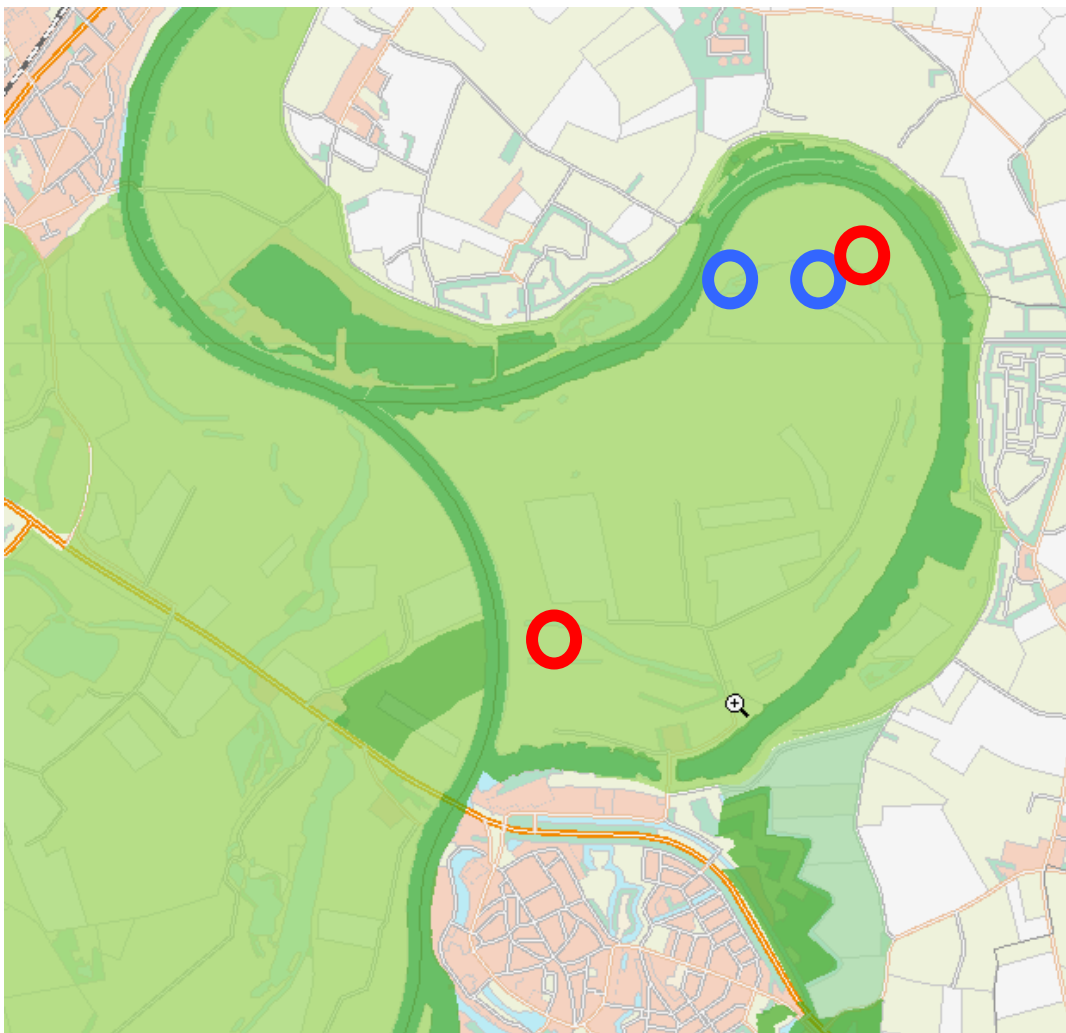
A037 Kleine zwaan	A119 Porseleinhoen	A197 Zwarte stern
A038 Wilde zwaan	A122 Kwartelkoning	A229 IJsvogel
A068 Nonnetje		

1.3 Overleg met provincie

Tijdens het overleg met de provincie over de effectbeoordeling, is aandacht besteed aan mitigerende maatregelen. Daarbij is aangegeven welke zoeklocaties samen met Twickel onderzocht zouden worden om extra natuur toe te voegen. Inmiddels heeft dit geresulteerd in een rapport 'Verbeteren van natuurwaarden in de Fraterwaard' (Grontmij, december 2009).

1.4 Waarnemingen in 2008 gedaan

Uit de SOVON-gegevens tot en met 2007 kwamen ijsvogel en kwartelkoning als broedvogel niet voor. Bij de veldwerkzaamheden voor het bepalen van natuurontwikkeling in de Fraterwaard (mitigatie) is door Grontmij de aanwezigheid van de ijsvogel geconstateerd. Zowel in augustus als oktober is de soort waargenomen. De kwartelkoning kwam in 2007 niet voor, maar is in 2008 bij landelijke tellingen van de kwartelkoning wel waargenomen. Er zijn in 2008 in de Fraterwaard twee territoria vastgesteld van de kwartelkoning.

Waarnemingen van ijsvogel (blauw) en kwartelkoning(rood) in 2008

	locatie	d.d.	X	Y	Bron	terr
Kwartelkoning	Fraterwaard, Doesburg	24/6	207,7	450,5	Sovon , Erik Lam	1
Kwartelkoning	Fraterwaard Stadsweide	23/6	206,3	448,8	Sovon, Erik Lam	1
IJsvogel	Fraterwaard, Doesburg	15/8	207,5	450,3	Grontmij, H..Reimerink	
IJsvogel	Fraterwaard, Doesburg	7/10	207,2	450,3	Grontmij, H. Reimerink	

2 **Aanvullende effectbeoordeling vanwege waarnemingen van ijsvogel en kwartelkoning**

2.1 **Inleiding**

De natuurtoets (Grontmij, 2008) is gebaseerd op veldgegevens tot en met 2007. In de toen beschikbare gegevens van broedvogels (Sovon, Vogelonderzoek Nederland) kwam de ijsvogel niet voor. De ijsvogel is waargenomen in 2008 in de Fraterwaard buiten de broedtijd. Gelet op de gunstige staat van ontwikkeling in de afgelopen jaren en de waarnemingen in augustus en oktober, wordt vestiging van deze soort voor mogelijk gehouden. In 2007 is in de Fraterwaard de kwartelkoning evenmin vastgesteld. Bij de landelijke telling in 2008 is de kwartelkoning wel waargenomen in dit gebied (Sovon Vogelonderzoek Nederland). Beide soorten zijn doelsoorten in het kader van het Natura2000 gebied Uiterwaarden van de IJssel.

2.2 **De doelsoorten ijsvogel en kwartelkoning**

Vanwege deze recente waarnemingen wordt aanvullend bij dit Erratum nagegaan of de aanleg van een loswal bij het bedrijf Rotra significante negatieve effecten kan hebben op deze soorten en op de ontwikkelingsdoelen zoals die in het ontwerp aanwijzingsbesluit van LNV zijn voorzien.

IJsvogel

In het ontwerp aanwijzingsbesluit Natura2000 Uiterwaarden IJssel staat:

“Doel: Behoud omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van ten minste 10 paren.

Toelichting: Na strenge winters kan de ijsvogel geheel afwezig zijn, maar na een reeks zachte winters komen ten minste 10 paren tot broeden (bijvoorbeeld 1995 12 paren), onder andere in wortelkluiten van omgevallen bomen in de moerasbossen. Gezien de landelijk gunstige staat van instandhouding is behoud voldoende. Het genoemde aantal paren heeft betrekking op gunstige jaren. Het gebied levert onvoldoende draagkracht voor een zelfstandige sleutelpopulatie, maar draagt wel bij aan de draagkracht in de regio grote rivieren ten behoeve van een regionale sleutelpopulatie.”

De ijsvogel is lange tijd een zeldzame vogel geweest in ons land en kwam voor op de rode lijst van vogelsoorten. Het is een kleurrijke vogel die het hele jaar voorkomt en op zich jaagt op kleine visjes. Helder open water is een zeer belangrijke voorwaarde voor het voorkomen van de soort. Door verbetering van de waterkwaliteit en met name zachtere winter is het aantal ijsvogels sterk toegenomen. Het huidige aantal wordt geschat op 400-700 paartjes. De soort is inmiddels geen rode lijst soort meer. Steeds meer worden ijsvogels ook in stedelijk gebied waargenomen. De strenge vorst van begin 2009 zal ongetwijfeld weer een terugval in de populatie geven. Naast schoon water en afwezigheid van strenge winters is een geschikt broedbiotoop van belang. Dat zijn steile oevers langs beken of bij andere wateren.

Kwartelkoning

In het ontwerp aanwijzingsbesluit Natura2000 Uiterwaarden IJssel staat:

“Doel: Uitbreiding omvang en/of verbetering kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van ten minste 60 paren.

Toelichting: De rijk gestructureerde hooilanden en ruigten in de rivieruiterwaarden vormen het belangrijkste broedgebied van de kwartelkoning in Nederland. Het afgelopen decennium vormen de uitwaarden van de IJssel daarvan het belangrijkste deelgebied (1993-1997 gemiddeld 12 en 1999-2003 42 paren, maximaal 75 in 1998). Uitbreiding en verbetering leefgebied in het rivierengebied is noodzakelijk omdat de toekomst van de grote broedpopulatie in Oost-Groningen (Oldambt) hoogst onzeker is. De soort is hier afhankelijk van de gewaskeuze in de akkerbouw. Het gebied kan voldoende draagkracht gaan leveren voor een sleutelpopulatie.”

De soort is een zeer laat van het overwinteringsgebied terugkerende weidevogelsoort. De soort vestigt zich in nog niet gemaaide graslandpercelen en ruige vegetaties. Die grasland- en kruidenpercelen zijn veel aanwezig in uiterwaarden maar ook in braak gelegde percelen in de akkerbouwgebieden in bijvoorbeeld het Old ambt (Groningen). Het IJsselgebied en vooral de benedenloop bij Zwolle is een landelijk bolwerk van de soort. De vogel heeft een verborgen leefwijze. In de bijlagen I t/m III is informatie van de site van Vogelbescherming en van de site van het soortproject kwartelkoning weergegeven. Daaruit blijkt dat laat maaien (na 1 augustus) een sleutelfactor is voor het broedsucces van deze soort. In de Fraterwaard zijn beide waarnemingen gedaan in gebieden waar in 2008 ruigere niet gemaaide vegetaties voorkwamen.

2.3 Effectbeoordeling

IJsvogel

De ijsvogel is gevoelig voor verstoring bij foerageren. Verslechtering van de waterkwaliteit heeft ook directe gevolgen voor de visstand en dus op de voedselhuishouding van de ijsvogel. De broedbiotoop is het meest kwetsbaar voor verstoring, bijvoorbeeld voor werkzaamheden zoals kappen van oeverbeplanting. Ook komt het nogal eens voor dat – vaak nietsvermoedende – recreanten de nesttunnel intrappen of de oudervogels dermate verstoren, dat deze het nest verlaten. Het behoud van rust op de broedplaatsen is dus van groot belang, en dat geldt ook voor kanovaarders en – al dan niet met camera's gewapende – vogelaars! In 2008 is (buiten het broedseizoen) de aanwezigheid van de soort vastgesteld op ruime afstand (2.5 km) van de plaats waar de loskade is gepland. Het is mogelijk dat aan deze noordkant van de IJssel meander Het Zwarte Schaap een broedterritorium aanwezig is. Niet bekend is of en waar eventueel de broedbiotoop voorkomt. Steile oevers van de meander ten noorden van de plaats waar de soort gezien zijn is ene mogelijkheid. Niet uit te sluiten is dat de waargenomen individuen elders buiten de Fraterwaard broeden.

Effect: De afstand ten opzichte van Doesburg waar de loskade is gepland, is zo groot dat geen effecten van loswal op het voorkomen van de soort zich voordoet. De doelstelling ‘behoud van tenminste tien paartjes ijsvogel’ wordt door de aanleg van een loskade niet significant negatief beïnvloed.

Kwartelkoning

De kwartelkoning broedt bij voorkeur in gemiddeld open terreinen met een kruidenrijke vegetatie, zoals uiterwaarden van rivieren. Echter ook extensief beheerd gras- of akkerland, veenweidegebieden en incidenteel rietvelden, grienden, bosaanplantingen en boomgaarden behoren tot de broedbiotoop. In literatuur¹ wordt verstoringgevoeligheid voor de kwartelkoning als matig aangegeven (Krijgsveld e.a., 2008) en vooral is verstoring mogelijk als uiterwaarden opengesteld zijn voor wandelaars (honden). Effecten van geluid doet zich mogelijk voor, maar in goede jaren (1998, 2000) verschenen roepende kwartelkoningen in braakliggende terreinen aan de rand van grote steden. Daaruit valt af te leiden dat geluid wel effect kan hebben maar dat biotoop geschiktheid (niet gemaaid gras en ruigte) bepalend is. Het beheerplan Natura 2000 zal moeten aangeven op welke wijze geschikt habitat in het Natura 2000-gebied tot stand komt en beheerd gaat worden.

¹ K.L. Krijgsveld, R.R. Smits, J. van der Winden; 2008: Verstoringgevoeligheid van vogels rapport nr. 08-173 Waardenburg bv en Vogelbescherming Zeist.

In de Fraterwaard lag in 2008 één territorium aan de noordzijde van de waard, ver van de plaats waar de aanleg van de loskade is gepland. Het tweede territorium was gelegen aan de noordzijde van de Stadweide. Dat habitat is onlangs opnieuw ingericht voor natuur en zal in 2009 naar verwachting nog niet, maar na verloop van een paar jaar wel weer een geschikt biotoop voor deze soort zijn. Dat habitat bij de Stadsweide ligt weliswaar dicht bij Doesburg, maar nog ruim buiten de zone waar toename van geluid optreedt door aanleg van de loskade. Vestiging in 2009 en volgende zal met name bepaald worden door aanwezigheid van voldoende begroeiing in dit natuurgebied bij de meander van de IJssel. De aanleg van de loskade geeft geen significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen voor deze soort.

2.4 Conclusie

De waarnemingen van kwartelkoning en ijsvogel in 2008 veranderen deze conclusie niet. Aanleg van een los- en laadkade aan de zuidzijde van de meander Het Zwarte Schaap beïnvloedt de gunstige levensvoorwaarden voor deze soorten in het Natura 2000-gebied Fraterwaard niet significant negatief.

De belangrijkste factoren voor de instandhoudingsdoelen voor ijsvogel en kwartelkoning zijn:

- zachte winters, schoon water en geen verstoring in vooral in de broedtijd (ijsvogels);
- laat maaien en geen verstoring van het broed- en leefgebied (kwartelkoning).

De loskade heeft vanwege beperkte effecten op de Fraterwaard (een deel van de Stadsweide krijgt te maken met extra geluidbelasting) daarmee geen significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen, die gesteld zijn voor Natura2000 gebied 'Uiterwaarden IJssel'.

Omdat er enig effect uitgaat vanwege toename geluid op het Natura gebied, is als mitigatie de ontwikkeling van natuur voorgesteld op een locatie in het kilometerhok 207-450. In het rapport 'Verbeteren natuurwaarden in de Fraterwaard' (Grontmij, 2008) is de beoogde natuurontwikkeling beschreven. Van dit natuurplan zullen naast weidevogels ook de doelsoorten ijsvogel en kwartelkoning profiteren. Verder heeft Twickel aangegeven nabij de Stadsweide aan de oostzijde van een oude vuilstort een steilwand voor de ijsvogel en oeverwal te willen aanleggen.

3 Erratum

3.1 Aanvullingen en tekstwijzigingen

De bij hoofdstuk 1 genoemde ontwikkelingen en de analyse naar de effecten in hoofdstuk 2, geven aanleiding tot de volgende tekstwijzigingen in het rapport: 'Effectbeoordeling Aanleg kade Rotra in het kader van de Natuurbeschermingswet (Grontmij, 2008)'.

Pagina 11: Toevoegen aan na laatste alinea

Bij veldverkenning in 2008 is de ijsvogel waargenomen in de Fraterwaard op 15 augustus en 7 oktober. Het is mogelijk dat deze soort als broedvogel voorkomt. De waarnemingen zijn gedaan in het midden en westelijk deel op ongeveer 2,5 km van de locatie van de geplande aanleg van de loskade bij Rotra. De ontwikkeling van de ijsvogel is landelijk gezien gunstig, waardoor de soort van de lijst met bedreigde soort is gehaald. In hoeverre na een reeks zachte winters nu na een matig strenge winter de populatie weer terugloopt, is nog onbekend.

In hoofdstuk 3 van dit Erratum is het effect van aanleg van een loskade op de soort ijsvogel nagegaan.

Van de kwartelkoning zijn ook waarneming bekend (mond mededelingen Vogelwerkgroep Doesburg en gegevens Sovon, Vogelonderzoek Nederland). Uit de site www.kwartelkoning.nl blijkt dat de IJssel een belangrijk leefgebied is. Deze waarnemingen hebben aanleiding gegeven tot een nadere analyse op significante effecten te verwachten zijn op de doelstelling voor deze twee soorten. Voor de kwartelkoning is het doel: Uitbreiding omvang en/of verbetering kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van ten minste 60 paren. In goede jaren wordt dit aantal broedparen nu al gehaald. In 2008 (www.kwartelkoning.nl) zijn landelijk ongeveer 200 territoria vastgesteld. Daarvan bevond zich 40% (80 territoria) in het IJsseldal. Het beheerplan Natura2000 gaat aangeven welk beheer voor het Natura gebied 'Uiterwaarden IJssel' gevoerd gaat worden om te voldoen aan de instandhouding- en ontwikkelingsdoelen. In de Fraterwaard zijn in 2008 twee territoria vastgesteld.

In hoofdstuk 3 bij dit Erratum zijn de effecten van de loskade op het instandhoudingsdoel voor de soort kwartelkoning getoetst.

Bij 4.1: Toevoegen de zin

Inmiddels heeft de minister van LNV een ontwerp besluit genomen over Natura2000-gebied Uiterwaarden IJssel.

Pagina 22 De zin : "De provincie" vervangen door :

Uit overleg met de provincie kwam naar voren dat de natuurinrichting 'extra' natuurkwaliteit moet opleveren en niet al lopende natuurontwikkeling moet verdringen. In geval de ontwikkeling in een 'Zoekgebied nieuwe natuur' komt te liggen moet de inrichting niet door SN en SAN regelingen worden ondersteund. Als Twickel en Rotra op een plek in de Fraterwaard nieuwe natuur realiseren, kan de provincie van de subsidiemiddelen (SN, SAN) elders in Fraterwaard of in andere delen van de EHS in zoekgebieden nieuwe natuur inzetten. In dat geval is er sprake van extra natuurwaarden in de Fraterwaard en niet van verdringing.

Pagina 26 aan eind van de alinea

Op basis van een schets van de inrichting kan geconcludeerd worden dat de door Grontmij in overleg met Twickel voorgesteld inrichting de instandhoudingsdoelen van Natura2000 zal ondersteunen. Er is geen strijdigheid met de Natuurbeschermingswet. De provincie zal dit toetsen in het traject van vergunningverlening.

Wel moet de inrichting voldoen aan eisen van zorgvuldigheid ten aanzien van beschermde soorten, zoals grote en kleine modderkruiper. Dat gebeurt door een toetsing aan de Flora- en faunawet. De uitvoering zal conform de gedragscode voor natuurbeschermingsinstanties (het ontwerp is recent door LNV goedgekeurd) worden uitgevoerd (Stichting Twickel is een erkende Nb instantie).

4 Bijlagen

IJsvogel (bron: www.vogelbescherming.nl)

Een blauwe flits en een luide fluitende roep zijn vaak het eerste dat men van een ijsvogel te zien en horen krijgt. IJsvogels zijn kenmerkende vogels van beken en rivieren met zoet, stromend water. In mindere mate wordt ook bij stilstaande, visrijke wateren genesteld. De aanwezigheid van zandige of lemige steile oevers is een vereiste, omdat daarin de nesttunnel wordt uitgegraven. 's Winters worden ijsvogels ook bij meer open en brakke of zoute wateren gezien. Het enige wat dan telt, is de aanwezigheid van voldoende voedsel - kleine visjes, waterinsekten en dergelijke - en een ijsvrij, helder wateroppervlak om dat voedsel te kunnen bemachtigen. Bovendien stellen IJsvogels prijs op enkele bomen of struiken langs de oever, welke als uitvalsbasis gebruikt worden.

Status:

Broedvogel, standvogel

Trek/stand/winter:

Standvogel, maar zwervt in de winter

Trend en aantal:

Het aantal broedende ijsvogels in ons land is erg wisselvallig, hetgeen vooral te maken heeft met de flukende invloed van Elfstedentocht-winters. Waarschijnlijk schommelde het totaal aantal broedparen tot begin jaren zestig tussen enkele tientallen en enkele honderden paren. Na de strenge winter van 1963 trad wel een herstel op, maar dit verliep moeizaam. Pas in 1975 werden weer zo'n 300 broedparen geteld, een aantal dat sindsdien niet meer is bereikt. In de 90'er jaren schommelde de stand tussen de 125 en 250 paar. Vanaf 1998 maakte de soort een enorme come-back: voor 2002 ligt de schatting van SOVON Vogelonderzoek Nederland op 550-600 broedparen. De meeste ijsvogels broeden op de zandgronden van oostelijk Noord-Brabant, Limburg en de Achterhoek, in de duinstreek en langs de grote rivieren. IJsvogels zijn in staat om in korte tijd veel jongen groot te brengen. Op deze wijze compenseren ze het verlies aan vogels gedurende strenge winters.

Voerageer- en broedbiotoop:

IJsvogels duiken in helder, liefst stromend water naar visjes en waterinsekten zoals libellenlarven. Vissen hebben echter de voorkeur. Bij het duiken wordt het oog beschermd door een speciale 'duikbril': een transparant vlies schuift voor het oog en beschermt het tegen onwillige prooivissen en waterplanten.

Aantallen:

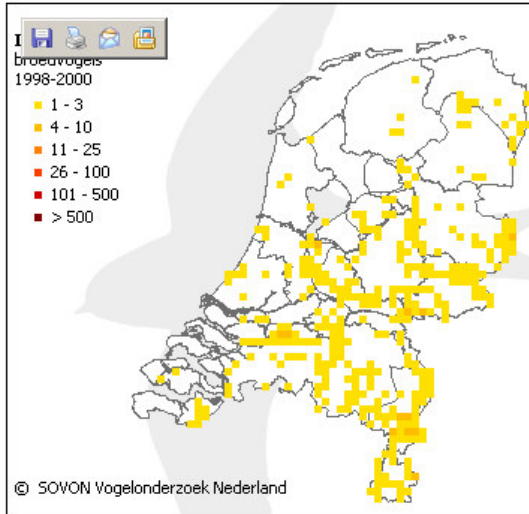
Zie afbeelding volgende pagina.

IJsvogel: Verspreiding en aantalsontwikkeling

Algemene informatie over de soort
(website Vogelbescherming)

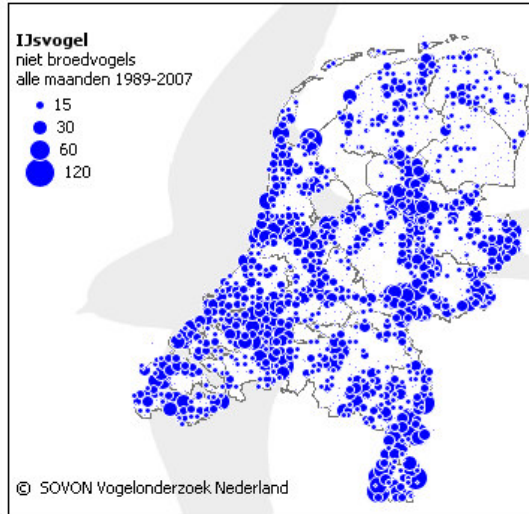
Kies een andere soort

SOVON home

broedvogels

1998-2000

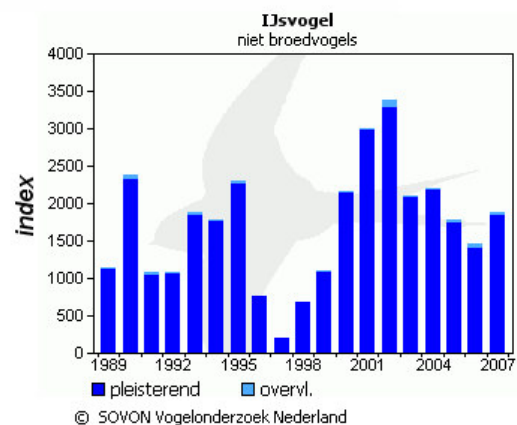
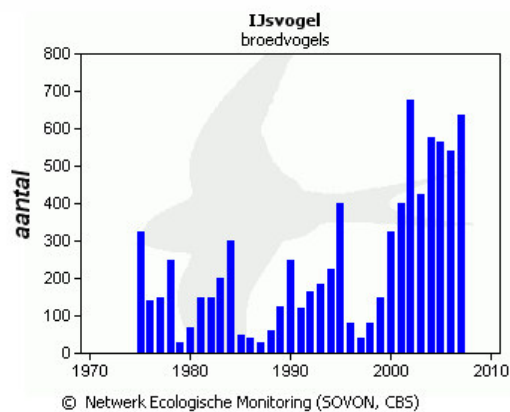
Deze kaart is gebaseerd op de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (2002). Per atlasblok van 5x5 km is er een schatting van het aantal broedparen gegeven.

niet broedvogels

1989-2007

Deze gegevens zijn gebaseerd op losse waarnemingen uit het Bijzondere Soorten Project (BSP). Ze zijn weergegeven op de schaal van 5x5 km blokken. [Project informatie](#)

broedvogels, Nederland: 70 - 300 paar

Bron: site van Vogelbescherming

Kwartelkoning (Crex crex): (bron: www.Vogelbescherming.nl)

A: ALGEMEEN

Trend en status:

De soort was bijna als broedvogel uit ons land verdwenen. Sinds 1997 is er in Nederland echter sprake van een opleving van de broedpopulatie. In de periode 1997-2001 zijn jaarlijks meer dan 200 territoria geregistreerd, met een uitschieter van 586 in 1998. In 1996 waren nog hooguit zestig territoria vastgesteld. De kwartelkoning komt voor op de lijst van op wereldschaal bedreigde soorten. Hij prijkt in de hoogste categorie van in Europa bedreigde vogels. In Nederland staat hij op de rode lijst.

Verspreidingsgebied:

In het gehele verspreidingsgebied - West-, Centraal- en Oost-Europa, West-Siberië - leven, op basis van schattingen begin jaren negentig, een half tot één miljoen paar kwartelkoningen. Grote populaties zitten in Rusland, Wit-Rusland, Oekraïne en Letland.

Biotoop:

Kwartelkoningen houden van grazige en ruige vegetaties, niet te dicht, maar hoog genoeg om dekking te geven. Moeras en grasland vormen de belangrijke habitats. De meeste Europese landen hebben hun kwartelkoningen in hooiland. Bij ons komen kwartelkoningen vanouds voor in extensief beheerde graslanden, zoals langs de uiterwaarden van onze grote rivieren. Opvallend is, dat de kwartelkoning ook al geruime tijd een bolwerk heeft in het akkerbouwgebied van het Oldambt in Groningen.

Broedtijd:

De vogels keren vanaf half mei terug uit hun overwinteringsgebieden. De vrouwtjes hebben twee legfels in een broedseizoen, dat daardoor tot in augustus duurt.

Oorzaken achteruitgang:

De belangrijkste oorzaken voor de achteruitgang hebben voor een groot deel te maken met het verdwijnen van geschikte habitat:

de intensivering van de landbouw heeft geleid tot het grotendeels verdwijnen van extensief beheerd grasland. Er wordt steeds vroeger gemaaid, zodat de kwartelkoning geen kans heeft om met succes te broeden; drainage en omzetting van land voor ander gebruik maken het voor de kwartelkoning ongeschikt; ook in relevante natuurgebieden en op percelen met beheersovereenkomsten wordt nog te vroeg gemaaid. Veel kwartelkoningen vestigen zich juist in dergelijke percelen omdat regulier grasland doorgaans al in mei wordt gemaaid; in het huidige Programma Beheer is geen kwartelkoningpakket af te sluiten. De terreinbeheerders zijn nog niet goed ingespeeld op deze late soort, die soms spontaan in hun terrein opduikt.

Europese beschermingsprogramma's:

In de jaren negentig zijn in enkele Europese landen beschermingsprogramma's gestart. De belangrijkste maatregelen zijn: laat maaien van de vegetatie (na 1 augustus) en als er wordt gemaaid, dan van binnen naar buiten. Deze maatregelen bleken succesvol te zijn.

Nederlands initiatief:**Project IJsselcrex**

In 1998 is door vogelwerkgroep KNNV Zwolle in Nederland de bescherming onder Europese vlag opgepikt. Vrijwilligers langs de IJssel begon met het project IJsselcrex. De zogenaamde Waardwachters spoorden alle kwartelkoningen die uitgemaaid dreigden te worden op. In samenwerking met de Dienst Landelijk Gebied is overleg gevoerd met de grondeigenaren om tot afspraken te komen voor later maaien. Dit initiatief werd, vanwege het succes van de beschermingsmaatregelen, door anderen uitgebreid naar de Rijn en de Waal.

Landelijk beschermingsplan:

Het eerste landelijke beschermingsplan heet 'Bescherming van kwartelkoningen in 2001'. De initiatiefnemers wilden op landelijk niveau afspraken bereiken tussen vrijwilligers, terreineigenaren, pachters en andere betrokkenen bij het beschermingswerk, en wel door:

het organiseren van twee simultaantellingen in het broedseizoen om de territoria van de kwartelkoningen in kaart te brengen; het informeren van terreineigenaren via folders over het omgaan met broedende kwartelkoningen; speciale beschermingsmaatregelen, vooral het uitstellen van de maaidatum tot na 1 augustus. Hiertoe worden bestaande beheersovereenkomsten en pachtcontracten met boeren aangepast.

Het project was in 2001 en in 2002 succesvol: ruim 80% van de legsels in grasland werd gespaard. Aan het project werken z'n honderd vrijwilligers mee, naast een groot aantal natuurbeherende organisaties als Staatsbosbeheer, Provinciale Landschappen en boeren.

Om voor de beschermingsmaatregelen in Nederland de belangrijkste gebieden te onderscheiden, is voor de periode 1994-2000 in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit het voorkomen nader geanalyseerd en zijn zogenaamde kerngebieden bepaald. Deze zijn gebaseerd op het voorkomen van kwartelkoningen in tenminste vier aaneengesloten kwartblokken (2,5x2,5 km) of gebieden die tenminste 5 territoria hadden (naar Koffijberg 2001, Sovon-informatierapport 2001/14).

Coördinatie

De activiteiten voor de bescherming van de kwartelkoning worden gecoördineerd door SOVON Vogelonderzoek Nederland (Jan Schoppers), telefoon 024 6848111.

B: SPECIFIEKE INFORMATIE (bron: www.kwartelkoning.nl) <http://www.vogelbescherming.nl/>

Europese verspreiding

Kwartelkoningen komen alleen in de zomer (april-september) in Europa voor. Hun broedgebied strekt zich uit van Ierland in het westen tot het Baikalmeer in Siberië in het oosten. De noordgrens wordt ongeveer gevormd door de 62e breedtegraad. In het zuiden broeden ze tot in Zuid-Frankrijk, Italië, de Balkan en Kaukasus. In de winter verblijven de grootste aantallen op de savannes in het oosten en zuidoosten van Afrika. Mogelijk trekken vogels van de Britse Eilanden en Frankrijk via Gibraltar naar Afrika, en nemen de continentale vogels eerder een route via het Midden-Oosten. Het aantal terugmeldingen is echter te gering om dat te bevestigen. Geringde vogels uit Nederland zijn teruggemeld uit Letland, België, Frankrijk, Zwitserland en Syrië. In Nederland zijn vogels gevangen of gevonden die waren geringd in Duitsland en Hongarije. De belangrijkste broedgebieden in Nederland vinden we in het Oldambt in Groningen, in de uiterwaarden van de grote rivieren en in beekdalen in Drenthe.

Verspreiding in Nederland per 5x5 km blok in de jaren vijftig (naar Braaksma 1962 in Limosa 35: 230-259), 1973-77 (Teixeira 1979, Atlas Nederlandse Broedvogels) en 1998-2000 (SOVON 2002, Atlas Nederlandse Broedvogels).

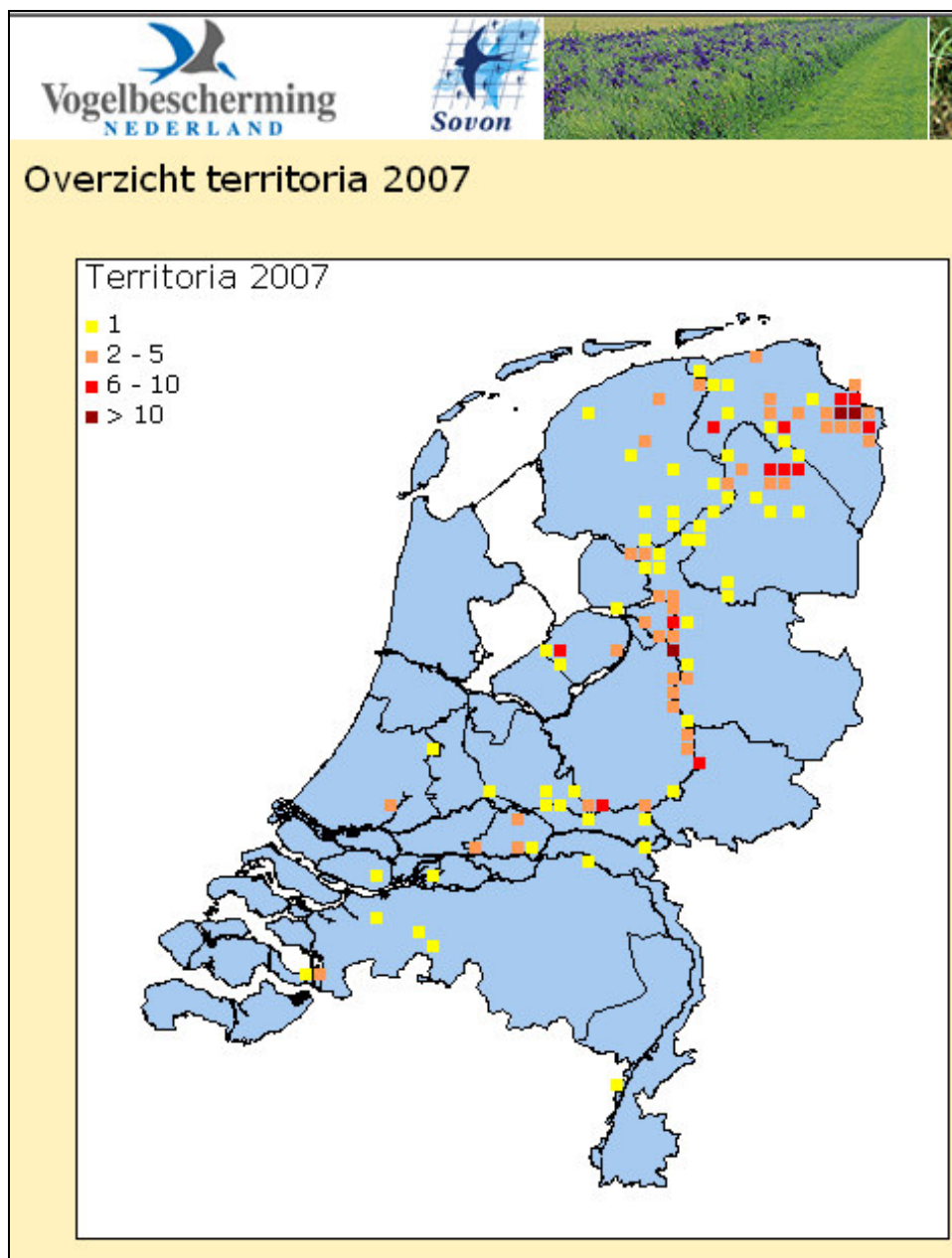
jaren 50

1973-1977

1998-2000

Broedpopulaties:

De grootste broedpopulaties buiten Nederland vinden we in Oost-Europa en het Aziatische deel van Rusland. In landen als Polen, Wit-Rusland, de Baltische staten en Rusland, waar het landschap duidelijk minder intensief wordt benut, is de kwartelkoningen nog in veel gebieden talrijk. Grote aantallen vinden we ook in het westen van Siberië. In West-Europa vormt Nederland samen met Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië een bolwerk. De totale wereldpopulatie wordt geschat op 1,7 tot 3 miljoen roepende mannetjes, waarvan naar schatting zo'n 90% in Rusland. Deze cijfers bestaan overigens voor een groot deel uit schattingen, omdat complete tellingen zoals in Nederland in een land als Rusland niet mogelijk zijn.

Trek:

Het is slecht bekend waar kwartelkoningen tijdens de trek voorkomen, omdat ze op trek (in ieder geval buiten de broedgebieden) niet roepen. De meeste waarnemingen stammen uit Egypte, waar veel kwartelkoningen worden gevangen bij de traditionele kwartelvangsten. Er bestaan schattingen dat begin jaren negentig jaarlijks tot 14.000 kwartelkoningen op deze wijze werden gevangen. Dat lijkt veel, maar is minder dan 2% van de toenmalig geschatte wereldpopulatie. Er wordt dan ook verondersteld dat deze vangactiviteiten nauwelijks een rol spelen bij de sterke afname die kwartelkoningen in de afgelopen 100 jaar hebben laten zien. De najaarstrek in Egypte speelt zich vooral af in de tweede helft van september en begin oktober. Voorjaarstrekken worden in Noord-Afrika vooral in maart en april waargenomen.

Winter:

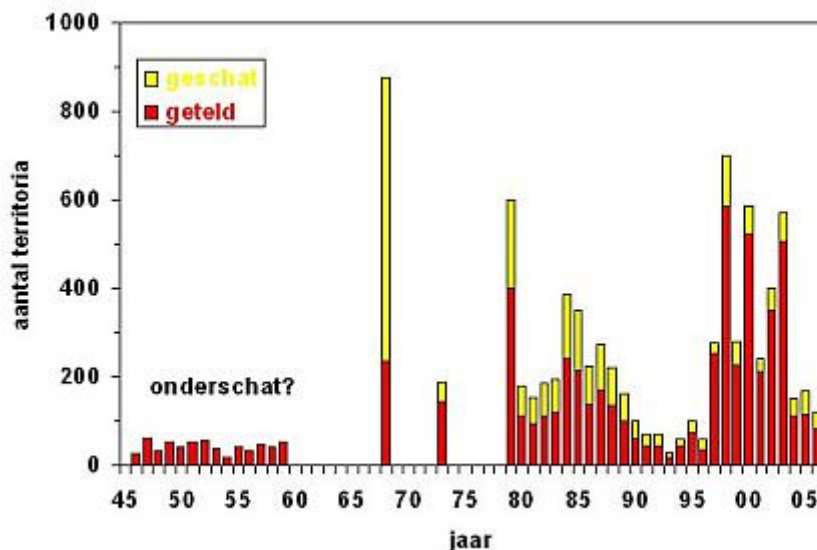
De weinig beschikbare gegevens wijzen er op dat kwartelkoningen in de winter vooral in de savannes in Oost- en Zuidoost Afrika verblijven. Ze volgen daar de regentijd, en verdwijnen uit een gebied zodra de vegetatie te dor wordt. De meeste vogels worden tussen november en februari in de winterkwartieren gezien. Ze krijgen daar gezelschap van de afrikaanse kwartelkoning *Crex egregia*, een naaste verwant die over een veel groter deel van Afrika voorkomt dan de kwartelkoning.

Aantallen:

Kwartelkoningen hebben in de laatste 100 jaar veel te lijden gehad van de intensivering van de landbouw en verlies aan broedgebied. In veel landen halveerde de broedpopulatie. Nederland vormt daarop geen uitzondering. Al in de jaren twintig en dertig werden problemen gemeld met het uitmaaïen van kwartelkoningen. Tot eind jaren zestig is er geen volledig overzicht van de broedpopulatie. Weliswaar is door het werk van Sjoerd Braaksma veel bekend geworden over het voorkomen in de jaren vijftig; de schattingen van hooguit 100 territoria voor die tijd moeten we achteraf als te laag beschouwen.

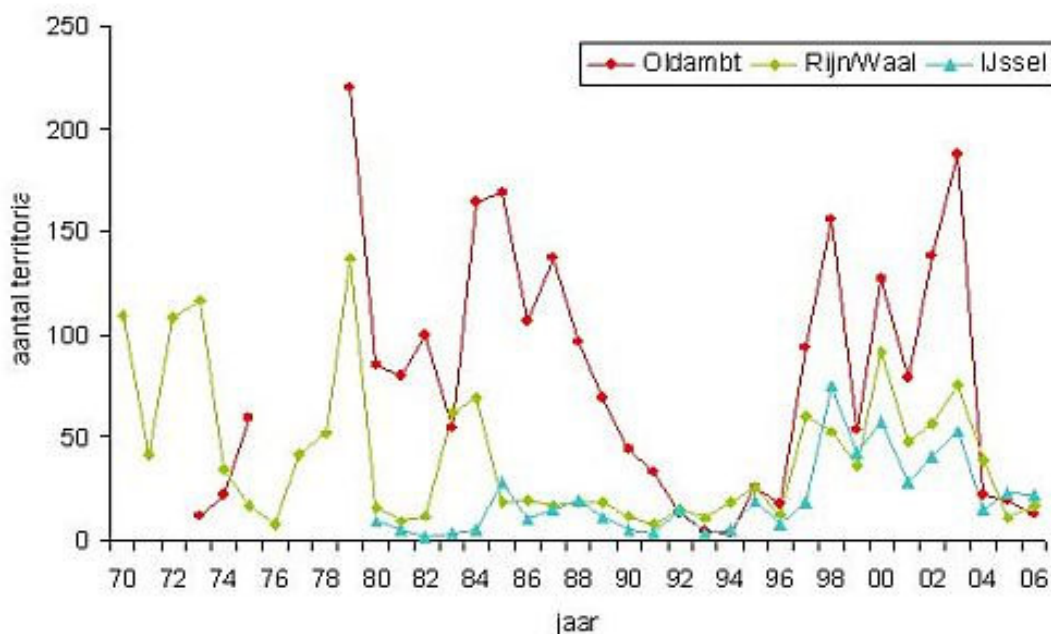
Dieptepunt

Pas eind jaren zestig werd door de pionieractiviteiten van Roel Meijer, Jan van der Straaten en Leo van den Bergh duidelijk welke aantallen in het rivierengebied voorkwamen. In 1968 werd de landelijke broedpopulatie geschat op 875 territoria. Sindsdien is het alleen maar bergafwaarts gegaan. Vooral in Friesland verdween de soort vrijwel geheel tussen 1970 en 1990. Nieuw daarentegen was de ontdekking van een belangrijke populatie in de grootschalige akkers van het Oldambt in Oost-Groningen. Hier werden in 1973 voor het eerst 12 vogels gehoord en in 1979, 1984 en 1985 meer dan 150. Ook in het Oldambt nam de populatie echter vanaf het eind van de jaren tachtig snel af. Gegevens van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels van SOVON laten zien dat de Nederlandse populatie halverwege de jaren negentig een dieptepunt bereikte, met naar schatting hooguit 60 territoria.

Opleving vanaf 1997

In 1997 tekende zich een opleving af. Dit vormde de opmaat voor een omvangrijke invasie in 1998, dat met een broedpopulatie van 640-700 territoria samen met 1979 en 1968 tot de beste jaren 'ooit' behoort. Na 1998 bleef de populatie op hoog niveau. Niet alleen het aantal territoria, ook de verspreiding breidde zich uit. Bij het veldwerk voor de nieuwe broedvogelatlas in 1998-2000 werden kwartelkoningen in 301 van de 1674 (18%) atlasblokken vastgesteld. Tegenwoordig worden ook buiten de vaste gebieden in Oost-Groningen en langs de rivieren veel kwartelkoningen gemeld. Favoriet zijn vooral Drentse beekdalen, het Groningse Zuidelijk-Westerkwartier en Flevoland. In goede jaren (1998, 2000) verschenen roepende kwartelkoningen zelfs in braakliggende terreinen aan de rand van grote steden.

Rode invasie?

Over de achtergronden van dit herstel weten we weinig. Algemeen wordt verondersteld dat de ineenstorting van de collectieve landbouw in de voormalige Sovjet-Unie de populatie een enorme impuls heeft gegeven. Grote delen van het landbouwgebied werden braak gelegd of konden vanwege gebrek aan machines en brandstof pas laat in het seizoen (of helemaal niet) worden bewerkt. Door de strategie van twee broedsels in één broedseizoen, kon het aantal snel toenemen. Inmiddels zijn veel van de gebieden verbost of weer in productie genomen, zodat veel kwartelkoningen hun heil elders moeten zoeken.

Kwartelkoning mobiel

Het seizoensverloop in verschillende delen van Europa en voorlopige analyses van genetisch materiaal in bloedmonsters wijzen er ook op dat kwartelkoningen erg mobiel zijn. Binnen één seizoen, of tussen jaren onderling, kunnen ze zich gemakkelijk van het ene deel van Europa naar het andere deel verplaatsen. Daarnaast bepalen bijv. regen en droogte de verspreiding in rivier- en beekdalen, en bespoedigen warme voorjaarstemperaturen de eerste snede van het gras. In de loop van een broedseizoenen kan het daardoor tot grootschalige verplaatsingen komen. Het zijn waarschijnlijk deze processen die mede de sterke fluctuaties in de Nederlandse populatie bepalen. Daarnaast is het aannemelijk dat de populatie in ons land profiteert van de beschermingsmaatregelen die sinds 1998 in een steeds groter gebied worden getroffen.

C	EERSTE BALANS KWARTELKONINGSEIZOEN 2008
---	---

15 augustus 2008 - Het leek heel even een mager jaar te worden, maar uiteindelijk werden in de afgelopen drie maanden toch meer dan 200 kwartelkoningen in Nederland gehoord, het dubbele van de populatie in de daljaren 2004-2006.

De verspreiding week echter nogal af van het gebruikelijke beeld. Bijna 40% van alle kwartelkoningen vestigde zich in het IJsseldal, ditmaal niet alleen in het gebruikelijk goede traject tussen Deventer en Zwolle, maar ook juist in het zuidelijke stuk tussen Zutphen en Arnhem: Normaal gesproken herbergt het hele rivierengebied ongeveer 40% van de Nederlandse kwartelkoningen, al springt de IJssel er wel stevast uit als beste rivier. Hier liggen een groot aantal geschikte hooilandpercelen van Staatsbosbeheer en wordt al sinds 1998 bij het beheer rekening gehouden met kwartelkoningen.

Elders langs de rivieren (Rijn en Waal) werden dit jaar maar mondjesmaat kwartelkoningen waargenomen, waaronder in de Ooijpolder en in de Amerongse Bovenpolder. Nog opmerkelijker: in het bolwerk in het Groningse Oldambt werden slechts 6 territoria vastgesteld, waarvan maar twee daadwerkelijk in een akker. Een dergelijk klein aantal werd er tot dusverre alleen gehoord op het dieptepunt van de Nederlandse populatie, rond 1990. Het heeft er alle schijn van dat akkers dit jaar niet erg in trek waren. In grote delen van Noordoost-Nederland heerste sinds half april extreme droogte (neerslagtekort plaatselijk 200mm), wat mogelijk doorwerkte in de beschikbaarheid van voedsel (slakjes, wormen) voor de akker-kwartelkoningen.

Dankzij de bereidwillige medewerking van een groot aantal terreinbeheerders en boeren kon voor meer dan 90% van de vestigingen in hooilanden worden afgesproken het maaien uit te stellen tot 1 augustus. Langs de IJssel en langs de Vecht worden een aantal percelen speciaal voor kwartelkoningen zelfs tot 1 september niet gemaaid. Veldwerk in 2007 heeft laten zien dat niet alleen kwartelkoningen, maar ook andere late broedvogels, libellen en sprinkhanen van zulke laat gemaaide percelen profiteren.

Net als in 2007 werden langs de IJssel weer een aantal kwartelkoningen van een klein radiozendertje voorzien. Daarmee kan de normaal 'onzichtbare' kwartelkoning in de dichte vegetatie op de voet worden gevolgd. Het onderzoek is bedoeld om erachter te komen hoe effectief de huidige beschermingsmaatregelen zijn, en hoe kwartelkoningen zich in het terrein bewegen onder invloed van maaiwerkzaamheden in de omgeving. In totaal werden 20 vogels gevolgd, waaronder voor het eerst ook twee halfwas kuikens. De eerste resultaten bevestigen in grote lijnen de uitkomsten van een kleiner opgezet onderzoek in 2007: mannetjes maken overdag veelvuldig uitstapjes buiten de straal van 100 m die rond de roepplek bij het maaien wordt gespaard. Ze beconcurreren elkaar zelfs om de beste roepplek (en wisselen dus ook veelvuldig van roepplek). Dat maakt ze extra gevoelig voor maaiactiviteiten, zodat een ruimere straal (250 m) rond een roepplaats gespaard zou moeten worden om risico van verstoring zoveel mogelijk uit te sluiten.